

ZNOVUOBJEVENÝ REMBRANDTŮV PORTRÉT JANA AMOSE KOMENSKÉHO

František Hýbl

Na počátku dubna letošního roku byly v českém tisku uveřejněny dvě obsáhlejší zprávy o objevení Rembrandtova portrétu Jana Amose Komenského. Stalo se tak na základě vernisáže výstavy v Amsterdamu, u příležitosti 400. výročí umělceva narození.

Ve čtvrtek 6. dubna 2006 deník *Právo*³⁰ na titulní straně otiskl článek Petera Kováče z Amsterdamu *Objeven Rembrandtův portrét Komenského*. Autor v něm píše, že holandský profesor umění Ernst van de Wetering³¹ identifikoval portrét muže na Rembrandtově obraze, patřícímu florentské *Galerii Uffizi*, jako Jana Amose Komenského. Malba v minulosti byla obvykle označována za *Starého muže* nebo *Starého rabína*. Pisatel této zprávy pořídil s Weteringem rozsáhlý rozhovor, který pak v *Právu* pokračoval na straně deváté pod názvem *Rembrandt namaloval Komenského*.

Profesor Wetering, který se zabývá od šedesátých let dvacátého století dílem Harmensze Rembrandta van Rijna (1606-1669), je považován za současného největšího světového znalce díla tohoto nizozemského umělce 17. století, shromáždil přesvědčivá fakta o svém konečném soudu: Komenský bydlel nedaleko Rembrandtova ateliéru ve čtvrti Westermarkt na Prinsengrachtu. Tento věhlasný malíř portrétoval rodinné příslušníky de Geerů a Tripů, mecenášů Učitele národů a pak i osobního lékaře Rembrandta, Komenského, Tripů i de Geerů, profesora-doktora medicíny Mikuláše Tulpa (1593-1674).

Podrobnosti o přesvědčivých důkazech a vzájemných vztazích Rembrandta s Komenským slíbil Ernst van de Wetering, že uveřejní

³⁰ *Právo*, 16 (2006), č. 82.

³¹ Ernst van de Wetering vystudoval dějiny umění na univerzitě v Haagu. V současné době přednáší na Amsterodamské univerzitě. Od roku 1968 byl členem a nyní je vedoucím výzkumu Rembrandt Research Project, který si stanovil za úkol vytvoření základního seznamu pravých Rembrandtových děl.

v připravovaném německém katalogu pro reprízu amsterodamské Rembrandtovy výstavy v Berlíně v srpnu roku 2006.

O čtyři dny později, v pondělí 10. dubna 2006, vyšel na první a páté straně *Mladé fronty DNES* exkluzivní rozhovor Johanny Grohové s Ernstem van de Weteringem pod názvem *Rembrandtův Komenský je vzrušující objev*.³²

Jestliže Wetering v rozhovoru pro Právo tvrdil, že na Rembrandtově portrétu je z 99 % J. A. Komenský, zde připouští 90 % pravděpodobnost. Zmiňuje se také o článku z roku 1915, který vyšel v českém listu *Novina*. Jednalo se o sedmistránkové pojednání Gustava Jaroše (Gammy)³³, uveřejněné v prvním ročníku 5. čísla *Noviny* z 29. října 1915 na stranách 65-71, redigovanou dr. Janem Herbenem pod názvem *Maloval Rembrandt Komenského ? (Domněnka umělecká)*.

Tento Jarošův příspěvek byl přeložen panem Josstem do holandštiny a uložen v Knihovně hermetické filozofie v Amsterdamu. Před rokem byl E. Wetering na něj upozorněn J. R. Ritmanem. Weteringa zvláště zaujal Jarošův popis fyziognomie portrétovaného a zmínka o rodině de Geerů. Po vyčištění a rozsáhlé restauraci obrazu na letošní jubilejní Rembrandtovu výstavu se ještě více zvýraznily popisované obličejové rysy Učitele národů. Podstatně nic nového toto pojednání nepřineslo. Je obdobné s fakty, která uveřejnila *Novina* na několika místech v roce 1915.

Do Florencie se dostal Rembrandtův obraz těsně po smrti Komenského, neboť zdejší zámožná rodina Ferdinanda Medicejského se věnovala

³² Mladá fronta DNES, 17 (2006), č. 85. Týž rozhovor byl také přetištěn pod názvem *Objev: Rembrandtův Komenský* v odborném a společenském časopise pro lékaře *SANQUIS*, 45 (2006) na straně 49-50.

³³ Gustav Jaroš-Gamma: český spisovatel a novinář, magistrátní rada města Prahy, se narodil 6. května 1867 v Rakovnici. V mládí byl považován za jednoho z nejslibnějších talentů realistické české prózy. Jeho pozoruhodné debuty upoutaly i samotného Jana Nerudu. Literární, výtvarný a hudební kritik. Publikoval v *Herbenově Čase*, pak v *České Stráži*, *Hlasu národa* aj. K významným Jarošovým pracem patří devadesátistránková publikace *Rembrandt*. O jeho grafice několik nápovědí. Jan Štenc, Praha 1921. V knize avšak chybí zmínka o Rembrandtově Komenském.

shromažďování zvláště portrétů významných představitelů vědy, kultury i politiky.

S netrpělivostí jsem očekával vydání berlínského katalogu. E. Wetering pouze na jedné stránce popisuje hlavu portrétovaného muže, jeho postoj, oblečení a hlavně rysy obličeje. Nakonec dochází k názoru, že tento portrét je obdobný s Rembrandtovým portrétem Jacoba Tripa z roku 1661.

V rozhovorech v obou českých denících a pak i v katalogu na straně 394 nesprávně zaměňuje Wetering českého bratra Komenského za moravského bratra.

Obdobně jako Gustav Jaroš v příspěvku otištěném v Novině, tak i prof. Wetering srovnává Rembrandtův portrét, zvláště pak obličejové části s portrétem Komenského od Rembrandtova žáka Juriaena Ovense (1623-1678).³⁴

Tento Weteringův soud jednoznačně potvrzuje téměř devadesátiletý názor profesora pražské univerzity Karla Chytila a zvláště pak Gustava Jaroše-Gammy, že muž, kterého portrétoval Rembrandt je Jan Amos Komenský.

To, že tomu tak může být, potvrzují i další ohlasy na toto tvrzení, otištěné v Novině na konci roku 1915. Tak např. na straně 104 je otištěn krátký postřeh Maxe Švabinského pod názvem *Maloval Rembrandt Komenského? (Panu dru. J. Herbenovi, redaktoru Noviny.)* Pro autencitu ho doslova cituji: „Drahý příteli! K článku Maloval-li Rembrandt Komenského, dovoluji si Vám skromně sdělit – snad Vás to bude zajímat – že jsem roku 1914 v dubnu se ženou byl v Palazzo Pitti ve Florencii a pohleděv na obraz Rembrandtův, že jsem řekl ženě: „Koukej, to je Komenský.“ Ovšem dále jsem na věc nemyslel. – Také

³⁴ Ovensův portrét Jana Amose Komenského byl objeven v roce 1905 a zakoupen pro Říšské muzeum v Amsterdamu. Spolu s Rembrandtovým portrétem byl společně otištěn v Českém Světě 12 (19.11. 1915), č. 11, aby čtenáři mohli lépe srovnat společné rysy obličeje, oblečení aj. Obdobný portrét shodující se s těmito dvěma portréty od Rembrandta i Ovense vytvořil Jaroslav Čermák (1830-1878) v druhé polovině 19. století.

malíř Vejrych³⁵, který portrét Komenského v Rejks museum v Amsterdamu kopíroval, když uviděl Rembrandtův obraz v Gallerii Pitti, tvrdil, že je to Komenský. Snad to bude zajímat pana Gammu. Nemohl jsem odolat, abych Vám to nesdělil. Se srdečným pozdravem Váš M. Švabinský.“

V témže ročníku Noviny na straně 125 je krátká zpráva *Rembrandt-Komenský* od Josefa Tůmy³⁶, který zmiňuje výrok Josefa Úlehly³⁷, pronesený v redakci *Dědictví Komenského* v roce 1910, když připravovali k tisku Ovensovu podobiznu Komenského; „...ředitel Úlehla upozornil na ryze slovácký výraz jejího obličej, jmenovitě na silně vystupující lícní kosti, a shoda tato může býti novým dokladem, že Rembrandt maloval našeho arcibiskupa ...“

Reprodukcí Ovensova i Rembrandtova portréty Komenského otiskla i redakce *Českého Světa* s krátkým, ale výstižným slovním doprovodem od Františka Sekaniny a Karla Durynka.³⁸

O podobiznách Komenského v Českém Světě a dalších skutečnostech okolo Rembrandtova Komenského je tato krátká informace v Novině: „*Ke studii Rembrandt-Komenský. Zaznamenáváme, že o věci vykládali 29. listopadu 1915 v přednáškové schůzi Kruhu pro pěstování dějin umění v Praze (v Klementině) pan Dr. Karel Chytil a pan Dr. V. V. Štech. Dobře prospěla rozeznání obrazu Rembrandtova redakce Českého Světa (F. Sekanina a Karel Dyrnk), která v čís. 11. otiskla ve velkých pěkných reprodukcích obě podobizny (florencskou i amsterodamskou) vedle sebe, takže zračitá podobnost jejich je na očích. – Kazatel svobodné reformované církve v Praze pan A. Adlof zvolil si věc tuto a*

³⁵ Rudolf Vejrych /Weyrich/ (1882-1938): český malíř, žák prof. Maxmilian Pirnera na pražské Akademii.

³⁶ Josef Tůma (1865-1933): organizační učitelství pracovník a přední odborník prvoučného vyučování.

³⁷ Josef Úlehla (1852-1933): školní inspektor, po Františku Slaměnkovi předseda Ústředního spolku jednot učitelství na Moravě; pedagogický spisovatel.

³⁸ Srov. Český Svět, 12, č. 11 z 19.11. 1915.

některé myšlenky studie Gammovy za thema svého kázání, které konal jedné z minulých nedělí v modlitebně své církve v Soukennické ulici.“³⁹

V závěru roku uveřejnila Novina další zprávu *O Rembrandtovi-Komenském* od ing. Jana Friče z Čáslavi: „Můj otec inženýr Jan Frič v Hradci Králové zabývá se delší dobu studiem Rembrandta a naposled 14. dubna 1915 napsal C. k. akademii umění v Praze dopis, ve kterém se tázal, bylo-li vyšetřeno, zda Komenský byl Rembrandtem malován, a upozornil přímo na podobiznu starcovu v galerii Pitti ve Florenci. Akademie odpověděla dopisem ze dne 17. dubna 1915, že se podobnými věcmi nezabývá a že postoupila dopis Společnosti vlasteneckých přátel umění v Čechách. Odpověď na tento dopis posud nedošla, a o tomto thematicu bylo pojednáno v listopadovém čísle Vaší Noviny ... Bylo by spravedlivě veřejně upozorniti na otcův dopis, jehož obsah a domněnka s článkem Noviny náhodou se shodují ...“⁴⁰

Novina pak ještě na třech místech nabízela tuto Rembrandtovu podobiznu na křídovém papíře a také na Japanu za 20 haléřů.⁴¹

V *Příloze Přerovského Obzoru* ze dne 14. listopadu 1920 kustod Muzea Komenského v Přerově učitel Rudolf Vanýsek⁴² v článku *O podobiznách Komenského* podrobně popisuje jednotlivé umělce, kteří portrétovali Učitele národů za jeho života a podrobně rozebírá Jarošovo tvrzení, uveřejněné v roce 1915 v *Novině*.⁴³

Pozoruhodné jsou fotografie dvou Rembrandtových děl, které dne 7. listopadu 1934 věnovala přerovskému muzeu paní ředitelka Libuše Kozáková.⁴⁴

³⁹ *Ke studii „Rembrandt-Komenský“*. In: Novina, 1 (1915), s. 156.

⁴⁰ *O Rembrandtovi-Komenském*. In: Novina, 1 (24.12. 1915), s. 213.

⁴¹ Novina 1 (1915), s. 141, 142 a 198.

⁴² Rudolf Vanýsek (1879-1960): český učitel, ředitel měšťanské školy v Tovačově. Kustod Muzea Komenského v Přerově, spisovatel, literární a výtvarný kritik.

⁴³ Vanýsek, R.: *O podobiznách Komenského*. Příloha Přerovského Obzoru, 11 (14.11. 1920), s. 2.

⁴⁴ Libuše Kozáková byla dcerou učitele a ředitele Jana Kozáka (1860-1934), pedagogického spisovatele, vynikajícího metodika počtů a jiných didaktických publikací pro učitele obecných škol.

Josef Krumpholc⁴⁵ se domníval, i zde by mohl být starým mužem Jan Amos Komenský.

V roce 1963 vyšla ve Státním pedagogickém nakladatelství v Praze reprezentativní kniha *Jan Amos Komenský. Život a dílo v dokumentech a v českém výtvarném umění* od autorů Dagmar Čapkové, Jiřího Kyráška a Jindřicha Šámala, který zpracoval druhou část – *Jan Amos Komenský a české výtvarné umění*.⁴⁶ Zmiňuje se zde také o názoru Gustava Jaroše-Gammy i diskusích V. V. Štecha a K. Chytila z druhého decennia dvacátého století, že by mohlo jít o podobiznu J. A. Komenského. Jindřich Šámala však o tomto Jarošově soudu v závěru píše: „... Při velké jubilejní výstavě Rembrandtově uspořádané v roce 1956 v Holandsku byla uvedena jako portrét starého rabína, pravděpodobně Saula Levyho Mortejra, s kterým se Rembrandt znal. Tím také s konečnou platností bylo rozhodnuto o Gammově vlastenecké myšlence, která mu vyšlehla před tímto obrazem roku 1914, že je to náš Amos Komenský.“⁴⁷

V téže době, kdy vyšla zmiňovaná kniha, vydalo Výtvarné nakladatelství Orbis v Praze soubor deseti pohlednic s podobiznami J. A. Komenského Georgese Glovera (1642), Crispyna de Passe (1657), Christiana Hagense (1670), J. Nouala (po r. 1670), Mikoláše Alše (1898), Václava Brožíka (po r. 1881), Maxe Švabinského (po r. 1920), neznámého autora a pak Harmenszona Rembrandta van Rijna. Týž soubor pak v šedesátých letech vytiskla Polygrafia v Lipníku nad Bečvou pro Vlastivědný ústav v Přerově.

⁴⁵ Josef Krumpholc (1870-1950): český pedagog – uznávaný komeniolog, ředitel školy a správce Muzea Komenského v Přerově, spisovatel, propagátor mírového hnutí a esperanta.

⁴⁶ Reprodukce pocházejí z fotografického archivu d Art et d Historie Paris a byly vedeny pod číslem 2 540 (Rembrandt – Le philosophe meditation) a 2 541 (Rembrandt – Le philosophe au livre ouvert).

⁴⁷ Čapková, D., Kyrášek, J., Šámala, J.: *Jan Amos Komenský. Život a dílo v dokumentech a v českém výtvarném umění*. Praha, SPN 1963, druhá část, s. 32.

Vztah Rembrandt – Komenský inspiroval v letech 1936-1938 v Praze i významného umělce Oskara Kokoschku k napsání divadelní hry a k nakreslení rozmluvy těchto dvou osobností v roce 1976.⁴⁸

Před třemi roky jsem navštívil florentskou Galerii Uffizzi. Při pohledu na Rembrandtova Komenského jsem neodolal pokušení a obraz jsem si vyfotografoval v domnění, že je tam dost světla a fotoaparát nebleskne. Zmýlil jsem se. Byl jsem rázně napomenut a předveden k výslechu k vedení galerie. Naštěstí jsem měl přerovský soubor podobizen Komenského. Kurátor sbírky po přečtení názvu předložené reprodukce a mé vizitky upustil od potrestání a ukázal mně hlavní katalog obrazů, kde u tohoto Rembrandtova obrazu byl název Portrét starého muže či rabína. Snímek mi nezničili a tak mám v osobním fotoarchivu tento portrét v jeho původním vyřezávaném dřevěném rámu, neboť po loňské restauraci díla byl na výstavách v Amsterdamu a pak v Berlíně již v jednoduchém dřevěném rámu.

⁴⁸ Srov. *Labyrinth der Welt und Lusthaus des Herzens Johann Amos Comenius – Jan Amos Komenský (1592-1670)*. *Europäische Dimension der Kultur*. Kultur Ost-West e. V. Museum Bochum 1992, s. 192-199.